

SYSTEM GWARANCJI INTERESÓW OFIARY PRZESTĘPSTWA WE WSPÓŁCZESNYM POLSKIM PROCESIE KARNYM

Ofiara przestępstwa na gruncie przepisów postępowania karnego

Ofiara przestępstwa to pojęcie kryminologiczne. Z punktu widzenia tej dziedziny nauki ofiara jest postacią niezwykle ważną. Bezspornie istnieje konieczność zainteresowania jej osobą i to zarówno w sensie czysto ludzkim, jak i podmiotu zasługującego na szczególną ochronę ze strony państwa. Wyrazem żywego zainteresowania ofiarą przestępstwa jest wciąż dynamicznie rozwijająca się wiktymologia, jako odrębny dział nauki kryminologii. Osoba, która doznała w wyniku przestępstwa uszczerbku w swoich chronionych prawem dobrach, stanowi również w coraz większym zakresie przedmiot zainteresowania polityki kryminalnej, co z kolei rzuca na stopień uwzględnienia interesów takiego podmiotu na płaszczyźnie normatywnej.

Wyrazem nastawienia ustawodawstwa karnego (w tym także karnoprosesowego) na ofiarę jest szereg rozwiązań, które sprawiają, że ofiara przestępstwa nie tylko w płaszczyźnie normatywnej korzysta z wielu praw, ale jednocześnie funkcjonuje cały szereg gwarancji prawidłowej realizacji tych uprawnień w postępowaniu karnym. Nie ulega wątpliwości, że model współczesnego procesu karnego zarówno w Polsce, jak i na świecie coraz bardziej zorientowany jest na ofiarę przestępstwa, określając ją na gruncie procesowym jako pokrzywdzonego¹.

1 Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, iż w świetle orzecznictwa sądów międzynarodowych można wyróżnić dwa modele rzetelnego procesu, w których rola pokrzywdzonego jest określona w odmienny sposób. Tzw. model strasburski opiera się na założeniu, że procesem uczciwym (rzetelnym) jest taki, w którym zapewnia się równość oskarżonego i oskarżyciela, pokrzywdzony natomiast pozostaje na marginesie postępowania. Model haski określa natomiast szerzej rzetelność procesu przez zwrócenie uwagi również na konieczność ochrony praw innych uczestników postępowania, w tym szczególnie pokrzywdzonego. Szerzej zob.: P. Wiliński, Dwa modele rzetelnego procesu karnego, Państwo i Prawo 2006, nr 7, s. 41–51.

Konieczność wzmocnienia pozycji pokrzywdzonego w procesie karnym została bardzo wyraźnie zaakcentowana w art. 2 § 1 kpk., który zawiera katalog celów postępowania karnego, mając tym samym fundamentalne znaczenie z punktu widzenia kształtowania modelu tego postępowania. Zgodnie z treścią wskazanego unormowania, jednym z zadań procesu karnego w Polsce jest także jego ukształtowanie, aby uwzględnione zostały prawnie chronione interesy pokrzywdzonego. Przepis ten stanowi novum w kpk. z 1997 r. W regulacjach wcześniejszych kodeksów pokrzywdzony posiadał pewne uprawnienia, ale wymóg ich ochrony nie był nigdzie zaznaczony, a niektóre z nich były w znacznym stopniu ograniczone². Potwierdzenie tego celu odnaleźć można także w treści art. 297 § 1 kpk., określającym zadania postępowania przygotowawczego. Wśród nich ustawodawca przewiduje wszechstronne wyjaśnienie okoliczności sprawy, w tym ustalenie osób pokrzywdzonych i rozmiarów szkody. Powtórzenie i podkreślenie konieczności uwzględnienia faktu i znaczenia pokrzywdzenia już na etapie postępowania przygotowawczego ma ogromne znaczenie, jako że organy powołane do ścigania od początku podejmowanych działań muszą w ich zakresie uwzględniać interesy pokrzywdzonego.

Realizacja wskazań zawartych w art. 2 i 297 kpk., wytyczających kierunek i zakres działań organów procesu karnego, musi być jednak zabezpieczona rozwiązaniami szczegółowymi, których stosowanie doprowadzi do efektywnego wypełnienia zadań procesu, w tym realnego uwzględnienia interesów pokrzywdzonego. Obecnie obowiązujący Kodeks postępowania karnego przewiduje szereg regulacji, które określają status pokrzywdzonego, zakres i płaszczyzny jego uprawnień. Analiza całości tych rozwiązań prowadzi do wniosku, iż można już mówić o pewnym systemie ochrony praw pokrzywdzonego w postępowaniu karnym.

Zgodnie ze słownikową definicją, pod pojęciem „systemu” należy rozumieć „zespół wzajemnie sprzężonych elementów, mających określoną strukturę, stanowiący logicznie uporządkowaną całość i spełniający określoną funkcję”³. Wydaje się, że w kontekście unormowań dotyczących pokrzywdzonego wyróżnić można poszczególne elementy tej ochrony, które są ze sobą ściśle powiązane nie tylko funkcjonalnie, ale często także proceduralnie. Odnoszą się one do różnych typów uprawnień pokrzywdzonego, które często mogą być realizowane na różnych etapach prowadzonego postępowania. Wszystkie one jednak stanowią zwarty system, kształtujący pozycję pokrzywdzonego w postępowaniu karnym i tworzący swoisty „parasol ochronny” dla jego interesów.

Szczegółowa analiza konkretnych uprawnień tego systemu nie jest przedmiotem niniejszego artykułu. Celem tego opracowania jest bowiem wskazanie regulacji

2 T. Grzegorzczak, Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Kraków 2003, s. 29.
3 <http://sjp.pwn.pl/lista.php?co=system>

karnoprosesowych jako systemu ochrony praw ofiary i wyróżnienie jego elementów, wskazując na określone płaszczyzny gwarancyjne.

Definicja pokrzywdzonego jako element systemu ochrony jego praw

Pierwszy element składający się na ów system ochrony związany jest z treścią i charakterem samej definicji pokrzywdzonego. Jej konstrukcja jest niezwykle ważna, ponieważ przesądza o źródle uprawnień pokrzywdzonego i stanowi uzasadnienie konieczności ochrony jego interesów.

Pojęcie to zostało zdefiniowane w art. 49 kpk., jednak nie ulega wątpliwości, że wykazuje ścisły związek z normami o charakterze karnomaterialnym⁴. Pokrzywdzonym jest bowiem podmiot (osoba fizyczna, prawna, instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, choćby nie miała osobowości prawnej), której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Ustalenie pokrzywdzonego opiera się więc na przepisach prawa karnego materialnego, które określają dobra chronione przez to prawo i karalny sposób jego naruszenia lub zagrożenia.

Z punktu widzenia gwarancji interesów pokrzywdzonego najistotniejszy jest fakt, iż uzyskanie procesowego statusu pokrzywdzonego następuje niezależnie od woli organu prowadzącego postępowanie. Określony podmiot staje się więc pokrzywdzonym nie na skutek arbitralnej decyzji organu ścigania, ale na mocy przepisów prawa, w chwili ustalenia, że czyn, w związku z którym toczy się postępowanie, naruszył lub zagrożił dobru prawnemu tego właśnie podmiotu.

Wskazane normatywne źródło pojęcia pokrzywdzonego niesie za sobą konsekwencje o fundamentalnym znaczeniu. Na mocy art. 299 § 1 kpk. pokrzywdzony uzyskuje status strony procesowej w postępowaniu przygotowawczym. Upodmiotowienie pokrzywdzonego powoduje, że obok podejrzanego, będącego drugą, przeciwstawną stroną w tym stadium postępowania, już od momentu jego ustalenia przez organy ścigania, pokrzywdzony uzyskuje realne prawo walki o korzystne dla siebie rozstrzygnięcie. Status strony procesowej oznacza bowiem, że zgodnie z zasadą kontradiktoryjności i równości broni, pokrzywdzonemu przysługują takie uprawnienia, jak prawo inicjatywy dowodowej, uczestniczenia w czynnościach śledztwa lub dochodzenia (w zakresie ograniczonym w takim samym, a nawet nie-

4 Zob. uchwała SN z 15 września 1999 r., I KZP 26/99, OSNKW 1999, nr 11–12, poz. 69; L. Falandysz, Pokrzywdzony w prawie karnym i wiktymologii, Warszawa 1980, s. 14. Por. także poglądy przedstawicieli doktryny w tym zakresie: M. Filar, Pokrzywdzony (ofiara przestępstwa) w polskim prawie karnym materialnym, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2002, nr 2, s. 30; R. Kmiecik, Ustawowa definicja pokrzywdzonego (uwagi na tle art. 40 kpk., Annales UMCS 1977, vol. XXIV, s.165.

co mniejszym stopniu jak podejrzanemu), wglądu do akt (za zgodą prowadzącego postępowanie), czy zaskarżania decyzji i czynności procesowych. Uniezależnienie przyznania statusu strony, a tym samym powyższych uprawnień, od uznania organu procesowego i oparcie ich bezpośrednio na przepisach prawa stanowi z pewnością niezwykle ważny element systemu ochrony praw pokrzywdzonego w postępowaniu karnym.

Zakres uprawnień pokrzywdzonego w sferze inicjowania postępowania karnego

Kolejnym obszarem, w którym wyraźnie rysuje się umocowanie praw pokrzywdzonego, jest sfera inicjowania postępowania. Uprawnienia pokrzywdzonego w tym zakresie z jednej strony pozwalają na efektywne sprawowanie kontroli nad prawidłowością działań organów ścigania, z drugiej natomiast – w pewnych wypadkach wręcz przekazują pokrzywdzonemu kompetencje w zakresie podjęcia decyzji co do możliwości prowadzenia postępowania.

W zakresie przestępstw ściganych w trybie publicznoskargowym, należy w szczególności podkreślić dwa uprawnienia pokrzywdzonego. Po pierwsze, co oczywiste, jak każdy podmiot, pokrzywdzony ma prawo złożenia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa. Ważne są jednak gwarancje skuteczności tego zgłoszenia. Pokrzywdzonemu (jako zawiadamiającemu o przestępstwie) przysługuje prawo złożenia tzw. skargi na bezczynność organu (art. 306 § 3 kpk.). Pod pojęciem bezczynności rozumie się tu brak powiadomienia o wszczęciu lub odmowie wszczęcia śledztwa albo dochodzenia w ciągu 6 tygodni od złożenia zawiadomienia. Zażalenie takie rozpoznaje prokurator nadrzędny lub powołany do nadzoru nad organem, do którego wpłynęło zawiadomienie.

Drugim, szczególnym uprawnieniem pokrzywdzonego jest prawo wniesienia zażalenia na postanowienie o odmowie wszczęcia lub o umorzeniu postępowania przygotowawczego. Jest to jedno z najistotniejszych uprawnień ofiary, jako że uruchamia kontrolę zasadności odstąpienia od ścigania na etapie postępowania przygotowawczego przez niezawisły i bezstronny sąd. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na ogromne znaczenie zmian przepisów kpk dokonanych w 2007 r.⁵, które wzmocniły pozycję pokrzywdzonego. W obecnie obowiązującym stanie prawnym zażalenie pokrzywdzonego na postanowienie o odmowie wszczęcia lub umorzeniu postępowania rozstrzyga sąd właściwy do rozpoznania sprawy⁶. Jeśli przychyli się

5 Ustawa z 29 marca 2007 r., o zmianie ustawy o prokuraturze, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. Nr 64, poz. 432.

6 Przed nowelizacją marcową zażalenie to kierowane było do prokuratora nadrzędnego nad tym, który wydał lub zatwierdził postanowienie o odmowie wszczęcia lub umorzeniu postępowania. Dopiero wtedy, gdy prokurator ten nie przychylił się do zażalenia, kierował je do sądu.

do zażalenia, uchyla postanowienie prokuratora i przekazuje mu sprawę do ponownego rozpoznania, wskazując jednocześnie okoliczności wymagające wyjaśnienia lub czynności, które należy przeprowadzić. W razie ponownej odmowy wszczęcia lub umorzenia postępowania, pokrzywdzonemu przysługuje prawo wniesienia do sądu swojego własnego aktu oskarżenia (tzw. posiłkowy akt oskarżenia, zwany również skargą subsydiarną)⁷. Dochodzi tym samym do wymuszenia rozpoznania sprawy przez sąd, pomimo iż podmiot, który w tym trybie ścigania ma kompetencje głównego oskarżyciela, nie znajduje podstaw do prowadzenia postępowania przygotowawczego i wniesienia publicznego aktu oskarżenia. Uprawnienie to stanowi jedną z gwarancji przestrzegania w postępowaniu karnym zasady legalizmu, która bezwzględnie zobowiązuje wszystkie organy procesowe (w szczególności organy ścigania) do wszczęcia i kontynuowania procesu w każdym przypadku, kiedy ściganie jest faktycznie uzasadnione i dopuszczalne w świetle przepisów prawa (zwłaszcza przesłanek procesowych zawartych w art. 17 § 1 kpk.). Poprzez złożenie posiłkowego aktu oskarżenia pokrzywdzony uzyskuje status strony procesowej w stadium jurysdykcyjnym i jako tzw. oskarżyciel subsydiarny (posiłkowy samoistny) zastępuje oskarżyciela publicznego w jego funkcji oskarżycielskiej.

Kolejna grupa uprawnień pokrzywdzonego w zakresie inicjowania procesu wiąże się z przekazaniem w jego ręce decyzji co do woli prowadzenia postępowania karnego. Pierwszym tego typu uprawnieniem jest prawo złożenia wniosku o ściganie w wypadku tzw. przestępstw wnioskowych. Wniosek taki warunkuje możliwość wszczęcia i prowadzenia postępowania. Wyraża on zarówno wolę pokrzywdzonego co do podjęcia działań zmierzających do ukarania sprawcy czynu, jak też stanowi swoiste pozwolenie na wszczęcie i kontynuowanie postępowania przez upoważnione do tego organy państwowe. Warto przy tym zauważyć, że pokrzywdzony (posiadający zdolność do czynności procesowych, w pozostałych wypadkach przedstawiciel ustawowy pokrzywdzonego albo osoba, pod której stałą pieczęą pozostaje) jest jedynym podmiotem uprawnionym do złożenia przedmiotowego wniosku. Nawet w przypadku ujawnienia szeregu śladów wskazujących na osobę sprawcy czy bardzo wysokiej społecznej szkodliwości czynu – nie ma możliwości wszczęcia postępowania, jeśli nie zostanie złożony wniosek o ściganie. Co więcej, pokrzywdzony ma prawo cofnięcia wniosku aż do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego. Cofnięcie wniosku wymaga co prawda zgody prokuratora lub sądu, niemniej jednak kontrola tych organów powinna dotyczyć tylko oceny świadomości i dobrowolności takiej decyzji pokrzywdzonego⁸.

7 Przed zmianami, ponowne wydanie postanowienia o odmowie wszczęcia lub o umorzeniu postępowania podlegało ponownemu zaskarżeniu przez pokrzywdzonego. Zażalenie, podobnie jak w poprzednim etapie procedury zażaleniowej, rozpoznawał prokurator nadrzędny, a dopiero w razie utrzymania przez niego w mocy zaskarżonego postanowienia, pokrzywdzony miał prawo wniesienia posiłkowego aktu oskarżenia.

8 J. Karaźniewicz, Zakres uprawnień sądu do ingerencji w postępowanie przygotowawcze na tle ochrony interesów pokrzywdzonego, (w:) Czynności dochodzeniowo-śledcze i działania operacyjne Policji a rola sądu w postę-

Zbliżone istotowo uprawnienie przewidują przepisy w zakresie trybu prywatnoskargowego. Zgodnie z treścią art. 59 § 1 kpk., pokrzywdzony może sam wnieść i popierać oskarżenie o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego. W tym wypadku decyzja co do woli doprowadzenia do ukarania sprawcy również należy do pokrzywdzonego. Warto w tym miejscu wskazać jednak na dwie kwestie, które odróżniają uprawnienia pokrzywdzonego w trybie prywatnoskargowym od wskazanych wyżej kompetencji w trybie wnioskowym. Sprawiają one bowiem, że w obu przypadkach sytuacja pokrzywdzonego znacząco się różni.

Przede wszystkim uprawnienie pokrzywdzonego do inicjowania postępowania prywatnoskargowego nie ma charakteru wyłącznego, jak ma to miejsce w trybie wnioskowym. Zgodnie z treścią art. 60 § 1 kpk., w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego prokurator ma prawo (a nawet obowiązek) wszczęcia lub przyłączenia się do prowadzonego już postępowania, jeśli wymaga tego interes społeczny. Ingerencja prokuratora w postępowanie prywatnoskargowe nie pozbawia jednak pokrzywdzonego jego uprawnień. Wszczęcie postępowania przez prokuratora powoduje, że pokrzywdzony może przyłączyć się do niego w charakterze oskarżyciela posiłkowego ubocznego (tak jak w trybie publicznoskargowym po wniesieniu aktu oskarżenia przez oskarżyciela publicznego). Przyłączenie się prokuratora do wszczętego już postępowania oznacza natomiast, iż status procesowy pokrzywdzonego przekształca się z oskarżyciela prywatnego w oskarżyciela posiłkowego ubocznego (art. 60 § 2 kpk.).

Druga, niezwykle istotna różnica pomiędzy sytuacją pokrzywdzonego w trybie prywatnoskargowym a w trybie wnioskowym sprowadza się do tego, że na pokrzywdzonym jako oskarżyciela prywatnym ciążyą wszystkie obowiązki wynikające z zasady skargowości, jak i ciężaru dowodu, począwszy od wspomnianego już prawa (ale i obowiązku) wniesienia prywatnego aktu oskarżenia, uruchamiającego postępowanie w tym trybie, skończywszy na konieczności udowodnienia sprawstwa danej osoby i jej winy. Okazuje się więc, że tryb prywatnoskargowy, oprócz uprawnienia do podjęcia decyzji odnośnie do prowadzenia postępowania karnego (i to też nie wyłącznego) niesie dla pokrzywdzonego bardzo poważne i brzemiennie w skutkach obowiązki. W praktyce może więc okazać się, że część pokrzywdzonych, choć wyraża wolę ukarania sprawcy, zrezygnuje z dochodzenia sprawiedliwości ze względu na konieczność samodzielnego sporządzenia aktu oskarżenia, a następnie przejścia obowiązków wskazywania dowodów na jego poparcie w sądzie. Niezwykle ważna w tym kontekście wydaje się zasada informacji prawnej, zgodnie z którą organy procesowe (w tym wypadku najczęściej policja, która ma pierwszy kontakt z pokrzywdzonym) zobowiązane są do udzielenia pokrzywdzonemu wszelkich

informacji na temat specyfiki trybu prywatnoskargowego⁹. Niestety, skutkiem wypełnienia tego obowiązku w części wypadków będzie odstąpienie od dochodzenia sprawiedliwości. Dlatego też warte rozważenia są propozycje zniesienia trybu prywatnoskargowego i przekształcenie ściganych w nim przestępstw w tryb wnioskowy. Takie rozwiązanie pozwoliłoby na pozostawienie w rękach pokrzywdzonego decyzji odnośnie do woli ścigania, z drugiej jednak strony zdjęłoby z niego ciężar głównego oskarżyciela¹⁰.

Prawa pokrzywdzonego na tle funkcjonowania porozumień karnoprocessowych

Trzeci, niezwykle ważny element systemu ochrony praw pokrzywdzonego związany jest z konsensualnymi sposobami rozwiązywania konfliktów karnych. Upodmiotowienie pokrzywdzonego i dostrzeżenie konieczności szerszego uwzględnienia jego interesów w procesie karnym przejawia się współcześnie w postaci jego udziału lub wpływu na różne formy porozumień karnoprocessowych. Ideologiczną podstawą jest w tym wypadku założenie, że przestępstwo to nie tylko czyn, którym sprawca narusza obowiązujący porządek prawny, ale także zachowanie skierowane przeciwko konkretnej osobie, która ma prawo do bezpośredniego kontaktu ze sprawcą i uzyskania od niego oczekiwanej „rekompensaty” czy to w formie materialnej, czy choćby przeprosin i wyjaśnienia motywów działania.

Korzyści wynikające z różnego rodzaju porozumień odnoszą wszyscy uczestnicy procesu. Dla wymiaru sprawiedliwości jest to szansa na przyspieszenie i uproszczenie postępowania, a poprzez porozumienie stron konfliktu zwiększa się szansa na wydanie rozstrzygnięcia satysfakcjonującego obie strony i zrealizowania celów postępowania. Realne pojednanie z pokrzywdzonym, a nawet fakt podjęcia takich starań stanowi istotny element oceny oskarżonego i znak pozytywnych zmian w jego postawie, co niewątpliwie wpływa znacząco na wymiar kary. Pokrzywdzonemu natomiast daje szansę bezpośredniego wyrażenia swego pokrzywdzenia oraz otwartego sformułowania oczekiwań wobec sprawcy.

Instytucją procesową, która daje pokrzywdzonemu największe możliwości realizacji jego interesów, jest mediacja (art. 23a kpk.). Pokrzywdzonemu przysługują tu zarówno prawo wystąpienia z inicjatywą skierowania sprawy do postępowania

9 Szerzej zob.: A. Biederman, Rzetelna informacja a aktywność pokrzywdzonego w procesie karnym, *Prokuratura i Prawo* 2007, nr 4, s. 148–162; M. Lisiecki, Rola Policji w zakresie uzyskania restytucji i kompensacji przestępstw, (w:) *Kompensacyjna funkcja prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Gostyńskiego*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 2002, nr 2, s. 221–225.

10 Słuszność takiego argumentu dodatkowo może wzmacniać słuszne moim zdaniem stwierdzenie, iż nie do końca uzasadniona jest teza, iż niektóre przestępstwa godzą tylko i wyłącznie w interes pokrzywdzonego. Zob.: T. Bojarski, Uwagi o ściganiu z oskarżenia prywatnego i na wniosek, (w:) *Współczesny polski proces karny. Księga ofiarowana Prof. Tadeuszowi Nowakowi*, pod red. S. Stachowiaka, Poznań 2002, s. 37–38.

mediacyjnego, jak też wyrażenia zgody na mediację zaproponowaną przez oskarżonego lub organ prowadzący postępowanie. Fakt, iż mediacja jest prowadzona poza postępowaniem karnym, przez bezstronnego, „pozasądowego” mediatora, zwiększa z pewnością szanse na niezbędne zdystansowanie się od formalizmu postępowania karnego i skupienie się na istocie konfliktu. Pokrzywdzony w trakcie mediacji ma pozycję niezależną. Jest on stroną tego postępowania niezależnie od tego, jaki jest jego status procesowy (czy na etapie sądowym jest stroną czy nie). Samodzielnie (na takich samych prawach jak oskarżony, będący drugą stroną postępowania mediacyjnego) pokrzywdzony podejmuje także decyzje co do woli zawarcia ugody mediacyjnej, jej treści i zakresu. W niektórych wypadkach pokrzywdzonemu wystarczają przeprosiny ze strony oskarżonego i podjęcie przez niego zobowiązań poprawy zachowania. Niekiedy tą drogą pokrzywdzony uzyskuje satysfakcjonującą go kwotę pieniężną tytułem naprawienia wyrządzonej szkody lub zadośćuczynienia za krzywdę doznaną w wyniku przestępstwa¹¹. Ugoda mediacyjna nie ma co prawda charakteru ugody sądowej, ale zgodnie z treścią art. 53 § 3 kk., wymierzając karę, sąd bierze pod uwagę pozytywne wyniki przeprowadzonej mediacji.

Warto zwrócić uwagę, że obowiązek uwzględnienia wyników mediacji przy wymiarze kary powoduje, że pośrednio pokrzywdzony uzyskuje możliwość wpływania na wymiar kary. Jest to oczywiście wpływ nieformalny i może określenie „wpływanie na wymiar kary” jest w tym miejscu zbyt stanowcze, niemniej jednak uprawnień pokrzywdzonego w tym zakresie nie można nie doceniać. Dla przykładu warto wskazać, że zgodnie z treścią art. 66 § 3 kk., fakt pojednania się z pokrzywdzonym lub naprawienia wyrządzonej szkody podnosi granice ustawowego zagrożenia przestępstwa (z 3 do 5 lat pozbawienia wolności), przy której dopuszczalne jest warunkowe umorzenie postępowania. Naprawienie szkody i pojednanie może być również przesłanką zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 60 § 2 kk.).

Pojednanie lub choćby dążenie do niego jest z pewnością ważnym elementem oceny postawy oskarżonego po popełnieniu przestępstwa. Jako taki czynnik jest więc brany od uwagę także przy uwzględnieniu przez sąd wniosku prokuratora o skazanie oskarżonego na uzgodnioną z nim karę lub środek karny bez przeprowadzenia rozprawy (art. 335 § 1 kpk.). Interes pokrzywdzonego istotny jest również przy uwzględnianiu wniosku oskarżonego o skazanie go na określonej karę lub środek karny bez przeprowadzenia postępowania dowodowego. Jednym z warunków uwzględnienia takiego wniosku jest brak sprzeciwu pokrzywdzonego (art. 387 § 1 i 2 kpk.).

11 Por. np. wyniki przeprowadzonych badań: J. Karaźniewicz, M. Kotowska-Romanowska, Ocena funkcjonowania postępowania mediacyjnego w sprawach karnych na przykładzie Sądu Rejonowego w Olsztynie, (w:) Ocena funkcjonowania porozumień procesowych w praktyce wymiaru sprawiedliwości, pod red. C. Kuleszy, Warszawa 2009, s. 277–279.

Wpływ pokrzywdzonego na ostateczny wynik postępowania karnego poprzez wolę porozumienia z oskarżonym jest również wyraźnie widoczny w postępowaniu prywatnoskargowym. W tego typu procesach pierwszoplanowy cel w postaci doprowadzenia do pojednania stron konfliktu wyrażony został chociażby w zapisach art. 489 kpk.¹² czy art. 492 kpk., który obliguje sąd do umorzenia postępowania w razie pojednania stron.

Model sprawiedliwości naprawczej a ochrona pokrzywdzonego

Ostatnim z głównych elementów systemu ochrony interesów pokrzywdzonego jest możliwość realizacji roszczeń odszkodowawczych w procesie karnym. Są to niewątpliwie istotne uprawnienia z punktu widzenia interesów pokrzywdzonego, dla którego często ważniejsze (lub równie ważne) niż wymierzenie kary jest uzyskanie takich „świadczeń”, które zniwelują lub choćby ograniczą odczuwalne przez niego skutki przestępstwa.

Przepisy karne przewidują kilka możliwości uzyskania rekompensaty za szkodę poniesioną w wyniku przestępstwa. Można tu wyróżnić: powództwo cywilne; nałożenie na sprawcę karnomaterialnego obowiązku naprawienia szkody tytułem środka karnego albo w związku z wymierzeniem kary ograniczenia wolności, zastosowaniem warunkowego umorzenia postępowania lub warunkowego zawieszenia wykonania kary; zasądzenie na rzecz pokrzywdzonego odszkodowania z urzędu w związku ze skazaniem albo warunkowym umorzeniem postępowania; nawiązka¹³.

Podstawowym instrumentem w tym zakresie jest powództwo cywilne, którego wytoczenie umożliwi pokrzywdzonemu dochodzenie w ramach postępowania karnego roszczeń majątkowych wynikających bezpośrednio z popełnienia przestępstwa. Wytoczenie takiego powództwa sprawia, iż pokrzywdzony wstępuje w rolę tzw. strony cywilnej postępowania karnego, uzyskując uprawnienia strony, ograniczone jednak tylko do dowodzenia tych okoliczności, na których opiera swe roszczenie. Wytoczenie powództwa nie stoi jednak na przeszkodzie łączeniu przez pokrzywdzonego roli powoda cywilnego i oskarżyciela¹⁴. Z racji ograniczonych ram opracowania, warto w tym miejscu wskazać choćby tylko na dwie niezwykle istotne kwestie związane z powództwem cywilnym. Po pierwsze, powództwo może być

12 Art. 489 § 1 kpk.: „Rozprawę główną poprzedza posiedzenie pojednawcze, które prowadzi sędzia. § 2 Na wniosek lub za zgodą stron sąd może zamiast posiedzenia pojednawczego wyznaczyć odpowiedni termin do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego. Przepis art. 23a stosuje się odpowiednio”.

13 Por.: M. Łukaszewicz, A. Ostapa, Nawiązka i karnoprawny obowiązek naprawienia szkody a roszczenia cywilnoprawne, *Prokuratura i Prawo* 2002, nr 2, s. 71–87.

14 Zob. np.: Uchwała SN z 10 września 1970 r., VI KZP 40/70, OSNKW 1970, nr 11, poz. 153.

wytoczone zarówno przez pokrzywdzonego, jak też przez prokuratora¹⁵ (na rzecz pokrzywdzonego), jeśli wymaga tego interes społeczny¹⁶. Po drugie, wytoczenie powództwa i jego przyjęcie odbywa się na etapie sądowym, do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego. Powództwo takie może zostać jednak zgłoszone już w postępowaniu przygotowawczym, a organ prowadzący to postępowanie nie ma prawa odmówić jego przyjęcia. Jest on bezwzględnie zobowiązany do załączenia pozwu do akt sprawy i przekazania go sądowi wraz z aktem oskarżenia po zakończeniu śledztwa albo dochodzenia. Dopuszczalność zgłoszenia powództwa cywilnego już na etapie postępowania przygotowawczego, choć nie oznacza jego przyjęcia, z punktu widzenia interesów pokrzywdzonego ma duże znaczenie. Przede wszystkim, za dzień zgłoszenia roszczenia uważa się w takim wypadku dzień zgłoszenia powództwa, co zabezpiecza pokrzywdzonego przed groźbą przedawnienia jego roszczenia. Po drugie, wraz z powództwem cywilnym może zostać zgłoszony wniosek o zabezpieczenie roszczenia¹⁷. Gwarantuje to pokrzywdzonemu możliwość skutecznej realizacji powództwa uwzględnionego w końcowym rozstrzygnięciu w procesie karnym.

Wytoczenie powództwa cywilnego daje pokrzywdzonemu największe możliwości realizacji roszczeń majątkowych wynikających bezpośrednio z przestępstwa w postępowaniu karnym. Ze względu jednak na fakt, że nie zawsze powództwo to jest przyjmowane przez sąd, a przyjęte nie zawsze jest uwzględnione, pokrzywdzeni nie korzystają często z takiego uprawnienia¹⁸. Przepisy przewidują jednak jeszcze inne możliwości uwzględnienia interesów pokrzywdzonego, mających charakter kompensacyjny.

Zamiast powództwa cywilnego, pokrzywdzony może złożyć wniosek o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody. Sąd orzeka taki obowiązek na wniosek pokrzywdzonego, jeśli sprawca zostanie skazany za przestępstwo spowodowania

15 W literaturze wskazuje się jednak, że prokuratorzy prawie nie korzystają z tego uprawnienia. Szerzej zob.: M. Czekaj, Powództwo cywilne prokuratora w procesie karnym, *Prokuratura i Prawo* 1997, nr 9, s. 109.

16 W obecnie obowiązującym stanie prawnym prokurator ma w takim wypadku nie tylko prawo, ale również obowiązek wytoczenia takiego powództwa, zaś przy interpretacji interesu społecznego odwołać się należy w tym wypadku do jego znaczenia w postępowaniu cywilnym. Szerzej zob.: J. Nowińska, Status prawny powoda cywilnego w procesie karnym, Warszawa 2007, s. 99–101. W orzecznictwie podkreślono, że istnienie interesu społecznego przesądza o możliwości wniesienia przez prokuratora powództwa cywilnego nawet bez zgody pokrzywdzonego, co wynika z samodzielności pozycji procesowej prokuratora. Zob.: Wyrok SN z 26 października 1984 r., IV KR 240/84, OSNKW 1985, nr 5–6, poz. 40.

17 W postępowaniu przygotowawczym w przedmiocie wniosku orzeka prokurator (art. 69 § 2 kpk.). Po wydaniu postanowienia o zabezpieczeniu prokurator zobowiązany jest wystąpić z wnioskiem do sądu o nadanie postanowieniu klauzuli wykonalności, a następnie przesłać organowi egzekucyjnemu do wykonania. Szerzej zob.: E. Samborski, Zarys metodyki pracy prokuratora, Warszawa 2008, s. 191.

18 Uboczny charakter procesu adhezyjnego, konieczność stosowania przepisów procedury cywilnej w zakresie kwestii nieuregulowanych w kpk, a także często pojawiające się trudności dowodowe, szczególnie w zakresie wysokości roszczenia, sprawiają, że sądy karne niechętnie traktują powództwo cywilne. E. Samborski, Dochodzenie roszczeń cywilnych w procesie karnym, Warszawa 2004, s. 50; C. Kulesza, Prawa podmiotowe osoby pokrzywdzonej przestępstwem w świetle niektórych zasad procesowych, *Państwo i Prawo* 1991, nr 7, s. 48; S. Waltoś, J. Czapska (red.), Zagubiona szybkość procesu karnego. Jak ją przywrócić?, Warszawa 2005, s. 41; K. Szafrąńska, Proces adhezyjny w kodeksie postępowania karnego z 1997 r., (w:) Nowa kodyfikacja prawa karnego, pod red. L. Boguni, t. III, Wrocław 1998, s. 146.

śmierci, ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji, przeciwko środowisku, mieniu lub obrotowi gospodarczemu lub przestępstwo przeciwko prawom osób wykonujących prace zarobkową. Zamiast takiego obowiązku sąd może orzec na rzecz pokrzywdzonego nawiązkę w celu zadośćuczynienia za ciężki uszczerbek na zdrowiu, naruszenie czynności narządu ciała, rozstrój zdrowia, a także za doznaną krzywdę. Jak wyraźnie wynika z treści art. 46 § 1 kk., jednym z warunków orzeczenia wskazanego obowiązku jest złożenie wniosku o jego orzeczenie przez pokrzywdzonego (lub inną osobę uprawnioną¹⁹). Po raz kolejny należy podkreślić szczególne znaczenie zasady informacji prawnej, jako że bez ukształtowania przez organy procesowe świadomości prawnej pokrzywdzonego skuteczność realizacji jego praw będzie niska²⁰.

Wnioski końcowe

Podsumowując należy stwierdzić, iż na gruncie obecnie obowiązującej ustawy karnoprosesowej można mówić o systemie ochrony praw ofiary przestępstwa jako o zbiorze uprawnień i gwarancji służących ich ochronie, składającym się z funkcjonalnie i proceduralnie powiązanych elementów. W systemie tym można wyróżnić różne płaszczyzny, w których status pokrzywdzonego wyraźnie wskazuje na to, że uwzględnienie jego interesów w procesie karnym jest obecnie niezwykle ważnym celem postępowania. Przeprowadzone badania wskazują jednak²¹, że stopień aktywności pokrzywdzonych w procesie nie jest zadowalający. Oznacza to, że funkcjonujące regulacje nie są jednak doskonałe. Trzeba jednocześnie pamiętać, że sam fakt obowiązywania właściwych unormowań nie jest wystarczający dla zagwarantowania skutecznej realizacji praw ofiary. Zwracano już uwagę, co należy na zakończenie rozważań jeszcze raz podkreślić, iż fundamentalne znaczenie ma praktyka organów procesowych (zwłaszcza organów ścigania) w płaszczyźnie realizacji zasady informacji prawnej. Pokrzywdzony musi mieć świadomość tego, że przepisy prawa czynią go ważnym podmiotem postępowania, przyznając mu szereg uprawnień, które umożliwiają skuteczną walkę o uwzględnienie jego prawnie chronionych interesów.

19 Strony zastępcze i inne osoby uprawnione przez ustawę do reprezentowania interesów pokrzywdzonego. Szerzej zob.: E. Samborski, *Zarys metodyki pracy prokuratora*, Warszawa 2008, s. 259–260.

20 K. Dudka, *Skuteczność instrumentów ochrony praw pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w świetle badań empirycznych*, Lublin 2006, s. 292. Por. także przytoczone w tej pracy wyniki badań wskazujące na niski stopień realizacji posiadanych uprawnień przez pokrzywdzonego.

21 Zob. Badania przeprowadzone przez K. Dudkę, *op.cit.*, s. 205–290.

SUMMARY

The article's main focus is to analyse different regulations of the Polish penal code and code of criminal procedure in order to point at the most important elements of the system of the protection of crime victim's interests during criminal proceedings. First of all, one of the aims of preparatory proceedings is to identify injured person and appraise the damages. Moreover, according to the article 2 of the code of criminal procedure, authorities conducting criminal proceedings are obliged to take into account the interests of injured party. Under the code of criminal procedure, there are many regulations, which grant rights to victim of a crime. At first, they are connected with instituting the investigation (i.e. motion for prosecution, complaint of refusal to start proceedings, complaint of discontinuance of investigation). Furthermore, these regulations allow injured party to participate in agreement with offender and because of them injured party can affect the punishment. According to the article 53 of the penal code, court is obliged to take into account results of agreement of the parties. There are also regulations, the aim of which is to satisfy compensation claim of the injured party. Civil claim and duty of reparation of damages are the most important forms of restorative justice.